

POETIKA HAJDUČKO–TURSKE NOVELISTIKE

Krešimir Nemeć

Pod pojmom »hajdućko–turske novelistike« podrazumijevamo korpus djela kratke proze nastao u razmjerno dugom vremenskom periodu, od četrdesetih do sedamdesetih godina prošloga stoljeća, ali i s kasnijim recidivima, nekima čak i u prvoj polovici 20. stoljeća (npr. pripovijesti o Joci Udmaniću ili Črugji). Novele karakterizira slična ideološka podloga i gotovo identična poetološka matrica, a to znači skala lako prepoznatljivih strukturnih oznaka, postupaka, tehnika, literarnih konvencija i klišeja. Riječ je o djelima koja su pun procvat doživjela pedesetih godina, u vrijeme Bachova apsolutizma, kad su izlazila u časopisima »Neven« i »Naše gore list« te u nekim almanasima (»Leptir«, »Dragoljub«) i kalendarima. Zahvaljujući dobrim dijelom upravo toj produkciji, novela u spomenutom razdoblju postaje dominantnom vrstom hrvatske književnosti.

Hajdućko–turskoj novelistici hrvatska je književnopovijesna znanost uglavnom presudila i svela je na razinu nezanimljive epizode, literarne činjenice koja (više) i nije vrijedna osobite pažnje. Trag takvu razmišljanju vodi nas već u sredinu šezdesetih godina 19. stoljeća. Poznato je da je Šenoa u svome pamfletsko–programatskom tekstu *Naša književnost* (»Glasonoša«, 1865) izrekao o novelistici iz Bachova apsolutizma porazan sud:

Naša novelistika? Jao i pomagaj! Kad čovjek poznaje ponešto hrvatsku i srpsku povijest, gdje mu se javlja toliko zanimivih zgoda, toliko sjajnih glava, kad motri naš sadanji tako bujni i raznoliki život, a kad gleda naše izvorne pripovijetke, kako da mu je onda pri duši? Mnogo toga nemamo, a što imamo, do malo iznimaka je cigli korov.¹

Taj će se Šenoin sud, opetovan u više navrata, ponavljati *mutatis mutandis* kasnije i kod drugih autora, eksplicite i donekle analitički razrađeno i u Barčevoj studiji *Hrvatska novela do Šenoine smrti*,² dosad jedinome sustavnom prikazu te produkcije.

Pravi počeci hajdučko–turske novelistike padaju u preporodno vrijeme. Rodonačelnicima ovoga modela kratke proze možemo smatrati Ivana Kukuljevića Sakcinskog s novelama *Bugarin* i *Braća*, tiskanima u prvom (1842), odnosno drugom (1843) svesku *Različitih djela*, te Dragojlu Jarnević s novelom *Žertve iz ljubavi i viernosti za domovinu* koja je objavljena u knjizi *Domorodne poviesti* (Karlovac, 1843). Već ta djela sadrže i u tematskom, i u ideološkom, i u oblikovnom smislu sve one karakteristike koje možemo smatrati stalnim mjestima hajdučko–turske novelistike. Naime, kasnija je produkcija (Bogović, Tombor, Stojanović, Vladimir Nikolić, Ivan i Ferdo Filipović, Okrugić, Botić, ali i Tomić, L. Vukelić pa čak i Vjenceslav Novak) te karakteristike ponavljala u tolikoj mjeri da se mogu lako otkriti određene pravilnosti i zakonitosti u ustrojstvu tekstova iz hajdučko–turskog korpusa. Parafrazirajući V. Proppa, i ovdje se može s pravom govoriti o primjeni zakona prenosivosti:³ sastavni se dijelovi strukture prenose, uz minimalne varijacije, iz jedne novele u drugu.

Za proznu formaciju koja se, zbog svoje osnovne tematske usmjerenosti, naziva hajdučko–turska novelistika, vrijede sljedeće karakteristike:

1) AKTANCIJALNA RAZINA

Karakterizira je izrazito *siromaštvo i jednoobratnost aktanata*.

Likovi su stereotipni, statični, plošno atribuirani, bez razrađenijih individualnih svojstava. To su goli aktanti koji samo ispunjavaju određenu *funkciju* u strukturi priče. Njihova se imena, dakako, mijenjaju, ali su njihove funkcije postojane. Zato ih i možemo svesti na sasvim općenite oznake, zapravo na četiri funkcionalna tipa:

a) dobra, čista i plemenita kršćanka (npr. Mara iz Okrugiceve novele *Vezirac iz Tekije*, Anica iz novele Ferde Filipovića *Bošnjaci*, Mara u Bogovićeve *Hajduku Gojku*, Marija u Tomborovoj *Hajdukovoj zaručnici*, Krunoslava iz istoimene novele Mijata Stojanovića i dr.). Rese je gotovo nestvarna ljepota te duhovna svojstva koja ulaze u opće okvire kršćanskoga morala: poštenje, čednost, religioznost, patriotizam i sl. Izuzetno ta svojstva može nositi i muslimanka, ali se onda na kraju gotovo u pravilu otkriva da je ona kršćanskoga roda, no kasnije oteta i nasilno poturčena (npr. Zoronda odnosno Jerina u Kukuljevićevoj *Braći*, Fata odnosno Kata u Okrugiceve *Morović-gradu i Velikoj crkvi*, Emina odnosno Jerina u Tomborovoj *Kuli na Dunavu*, i dr.).

Opisi su konvencionalni, začinjani stalnim epitetima, pa su sve djevojke jedna drugoj nalik kao jaje jajetu. Danas bismo rekli da su klonirane. Uobičajeni inventar atributa: »lijepa kao zora«, »anđeosko lice«, »vilinski struk«, »vatrene oči«, »crna gavran-kosa«, »glatko čelo«, »plamteće oči«, »rajska nevinost« i sl. Npr. Sofija Radosavljevića u Botičevu *Dilber Hasanu* predstavljena je ovako:

*Crne ovelike oči pod stidnijem crnim trepavicama, crne obrve, crna sjajna kosa, kratke usne živog obilatog rumenila postidno na ljubezni posmijeh pripravne, glatko prostrano čelo i odugasto lice, koje sada sine u stidnom ili veselom rumenilu, sada ti bjeloputno sjaje /.../.*⁴

II) Stojanovićev opis lijepe Fatime realiziran parafrazom narodne epike:

*Fatima je u svog babe jedinica, a lěpa je bila: běla lica kao gorska vila, njeni rusi prami čèrni kao krila gavranova, obervice morske pijavice, ustnice kao livade rujne jagodice; oči cerne kukinjice kresiše se vatreno izpod merkih gustih trepavicah kao sjajne iz oblakah munje; vitka stasa kao tankoverha jela, a bila je děva mladolětna.*⁵

I, za usporedbu, Okrugicev opis lijepe Mare:

*Crven fesić nakrivljen s dva niza od suhих zlatnih dukata, oko koga u širjih pletcih ona njena crna sjajna kosa na hero se obavijala, te liepo gladko čelo na pole sakrivala, — oči u taj čas ne obično zarko plamteće, ustnice rujne na umilan usmiej složene, lice doduše polubiedo no mu se sad dvie jagodice čarobno razvile, — vrat labudovi obnizan dukati i biserom.*⁶

b) hrabri vitez ili hajduk koji se bori za pravdu i za svoju dragu (npr. Bogovićev *Hajduk Gojko* te Janko iz *Crnogorske osvete*, Ivan ban u Okrugićevoj noveli *Morović–grad i Velika crkva*, Vitez Senčević iz istoimene novele *Mijata Stojanovića*, Ivan Tomić iz Stojanovićeve novele *Harambaša*, Ivan i Branko u noveli *Dva hajduka* V. Nikolića, i dr.). Budući da su zapravo posrijedi zastupnici narodnih ideala, borci za slobodu i pravdu, ti su likovi, prema Fryeovoj klasifikaciji junaka po moći djelovanja, visokomimetskog modusa, dakle nadmoćni drugim ljudima.⁷ Oni svojom hrabrošću, plemenitošću, domoljubljem i duhovnim vrlinama nadmašuju okolinu — oni su vođe.

Evo npr. opisa bana Korevskog u Stojanovićevoj noveli *Krunoslava*:

*Oči mu se kresiše kao žarke po oblacih munje, grom se javljaše u njegovoj rieči kad stiže dušmanske čete. On prvi udari na dušmane i prva njegova britka sablja omasti se dušmanskom krvju /.../.*⁸

Slične opisne klišeje koriste i drugi pisci. Kada npr. kod Bogovića čitamo da hajduk Gojko »muževnim svojim glasom zagrmi kao more, kad sjeverom naduto, strašnom bukom na valove skoči«, onda je ta hiperbola sasvim »primjerena« junakovoj veličini i hrabrosti.

c) Turčin ili poturica–silnik i tiranin koji nemilosrdno muči raj: Usein, kapetan gradačački u noveli *Bošnjaci* Ferde Filipovića, Hasan–aga u Tomborovoj *Kuli na Dunavu*, Alaj–beg u Okrugićevu *Morović–gradu i Velikoj crkvi*, i dr. Jedina pozitivna osobina koju nosi može biti hrabrost; inače ih resi oholost, okrutnost, osvetoljubivost i sl. Iznimno i Turčin može nositi pozitivna duhovna svojstva, ali tada se on obično na kraju priče vraća, kao izgubljena ovčica, vjeri i krvi svojih praotaca (npr. Agjimir u noveli *Žertve iz ljubavi i viernosti za domovinu* D. Jarnević, Selim u noveli F. Filipovića *Junačka Slavonka*, Ibrahim u Filipovićevoj noveli *Prsten*, ili aga/Žeravić u Novakovoj noveli *Maca*).

d) Na aktancijalnoj poziciji pomagača često se javljaju likovi pobratima (Bogović, *Crnogorska osveta*; Filipović, *Prsten*; Botić, *Dilber Hasan*, V. Novak, *Maca*). Za njih je karakteristična vjernost, odanost glavnom junaku te oštroumnost u pronalaženju izlaza iz teških situacija.

2) FABULARNO-KOMPOZICIJSKI SLOJ

a) Klišeizirane događajne sheme

Prozni model hajdučko-turske novele razvio je tek nakoliko sižejnih konstrukcija i/ili njihovih neznatnih varijacija. Posrijedi su sheme preuzete ili iz starije prozne tradicije (npr. iz ljubavnih i viteških romana), zatim iz suvremene trivijalne njemačke produkcije koju tada u velikim količinama objavljuje »Luna«, zabavni prilog »Agramer Zeitung«,⁹ dok neke novele i nisu drugo nego tek prepričani, u prozu pretočeni sadržaji narodnih pjesama. Ovisnost o usmenom stvaralaštvu neki autori naznačuju već u podnaslovu svojih djela; tako uz Kukuljevićevu *Braču* stoji »narodna novela«, uz Stojanovićeve *Turke u Slavoniji* »historičko-narodna pripovjedačka« i sl. Spomenimo i slučaj Mijata Stojanovića koji je u dvije svoje novele (*Sunčanica* i *Krunoslava*) jednostavno prepričao epizode iz Gundulićeva *Osmana*.

Tematsko-događajne sheme hajdučko-turske novelistike dadu se svesti na tri karakteristična tipa:

1) Ljubav između mladića i djevojke koji su razdvojeni različitim vjerama: ona je kršćanka, a on musliman, ili obrnuto (primjer: Botić, *Dilber Hasan*; Okrugić, *Morović-grad i Velika crkva*; F. Filipović, *Prsten*; Stojanović, *Vitez Senčević*; Bogović, *Crnogorska osveta*). Fabula se onda svodi na unutrašnju borbu djevojke između dužnosti i ljubavi ili na nastojanja mladih da, usprkos svemu, svladaju prepreke i ostvare ljubavnu sreću (otmicama, pokrštavanjem, svladavanjem suparnika i sl.);

2) priča o hajduku koji se zbog nepravde odmeće u šumu. Fabulu tada obično čine opisi priprema za osvetu i sam čin osvete (Bogović, *Hajduk Gojko*; F. Filipović, *Osveta*; M. Stojanović, *Harambaša*; L. Vukelić, *Hajduk Rade*; J. Tombor, *Kula na Dunavu*).

3) Turski zulumi i narodni otpor — najčešći je to opći tematski okvir brojnih djela, a potom su u takav okvir uklopljene ljubavne storije i pojedinačne sudbine. No borba između Turaka i kršćana može biti i glavna fabularna okosnica novele (npr. Stojanović, *Turci u Slavoniji*).

4) Djevojka između dva mladića koji se bore za njezinu naklonost. Konačan ishod najčešće odlučuje dvoboj, osveta, rat ili slučaj. Primjeri: V. Nikolić, *Dva hajduka*; V. Nikolić, *Pustolovac*; F. Filipović, *Junačka Slavonka*.

b) Konvencionalni sustav dinamičkih motiva te sredstava za poticanje radnje

Svaka novela iz ovog korpusa u tvorbi zapleta koristi primarne oblike narativne kombinatorike s uobičajenim rekvizitima za stvaranje fabularne napetosti: otmice, osvete, prerušavanja, dvoboji, izdaje, potrage, nagli i nemotivirani obrati, efekti iznenađenja i sl. Ta su sredstva naslijeđena iz usmene epike, zatim iz Scottovih povijesnih romana te, dakako, iz njemačke trivijalne romantičke produkcije. Veliku popularnost uživala su tada u nas pripovjedna djela Heinricha Zschokkea, kao što je npr. roman *Abällino der grosse Bandit* (1794), a osobito je velik odjek postigao roman *Rinaldo Rinaldini* (1798) Christiana Augusta Vulpiusa.¹⁰ Vulpiusov roman o razbojnicima izrijeком spominje i Lavoslav Vukelić u uvodu svoje novele *Hajduk Rade* («Vijenac», 1871):

Jesi li kad slušala, krasna štilice, o čudnih sgodah Rinalda Rinaldina i ostalih takovih delija u šumah papalinskih i napuljskih?

Pa kako ti bi, to slušajući? — Sad bi te srsi prolazili i groza te hvatala na njihova nečovječja, sad bi se opet zabrinula, kad bi ti taj junak u škripac došo, a napokon bi ti žao bilo, kad bi ga stigla njegova djela. Pa nije li ti se kad namakla želja: da ti je gdje iz prikrajka ugledat takva krvava junaka? Da mi budeš blizu ovieh dana, krasoto moja, čudne mi sreće: bio bih ti draga srdcu želju izpunio.

Hajdučko–turska novelistika hrvatski je odgovor na trivijalnu njemačku prozu koja je tada u nas glavno čitateljsko štivo. Zato se i koristi sličnim ili istim narativnim procedéima, postupcima i stilskim klišejima. Intencija je jasna: pridobiti domaću čitateljsku publiku, odvratiti je od čitanja njemačkih knjiga i zainteresirati za hrvatsko štivo. Nije stoga nimalo čudno što su urednici tadašnjih književnih časopisa i almanaha tražili od svojih suradnika da pišu u prvom izvorne novele.¹¹ Nema sumnje da se u hajdučko–turskoj novelistici kriju zameci naše trivijalne proze. Uostalom, brojni strukturni elementi, sheme i konvencije koje je ona razvila ugrađeni su kasnije u trivijalne romane Ferde Becića, Higinia Dragošića ili Marije Jurić Zagorke.

3) OBLICI NARACIJE: AUTORSKE INTERVENCIJE

U jednom od prvih poetoloških tekstova o novelističkom pripovijedanju u nas, nepoznati L. Š. zapitao se »jeli čovjek tečajem pripovijedanja svakojake sudove izricati smije« te odmah dao i odgovor: »Premda ti sudovi ili slutencije po strogom simo nepadaju, to se ipak one i u najboljih pripoviedkah nalaze te priskoče čovjeku nemisleću u pomoć«. ¹² U svim tekstovima iz korpusa hajdučko-turske novelistike koristi se kao osnovni oblik autorsko pripovijedanje s ekstradijegetičkim pripovjedačem, superiornim sveznajućim komentatorom zbivanja. On se često direktno »miješa« u radnju, prekida narativnu iluziju, obraća se čitatelju, usmjerava njegovu pažnju, navija za svoje likove, poziva i nas da neke štujemo, a neke mrzimo. Taj nametljivi pripovjedač stalno nešto docira, umuje, komentira, neposredno objašnjava postupke svojih likova. On je i moralni arbitar, sve pojave odmah i vrednuje i nameće čitatelju svoj vrijednosni sustav. Evo, na primjer, autorskog komentara u noveli *Nahod* Ivana Filipovića:

*Nu hajduci tada nisu bili onakovi, kao što si ih mi sada obično predstavljamo. Nebiahu oni izrodice ljudskog plemena, koji su mirne ljude napadali i ubijali, veće hrabri i keršni momci i junaci, koje je onda narod ljubio i slavio, jer su oni mnogom nemilom tuđincu i težkom zulumčaru žao za sramotu povraćali i nepravdu osvećivali, jer pravda i nedužnost druge zaštite neimade.*¹³

Forma autorskog komentara često je u funkciji direktne didaktike i moraliziranja. Uobičajeni su oblici autorske nazočnosti anticipacije i prolepse kada, kao očitovanje svoga sveznanja, daje jasno do znanja što će se s nekim likom dogoditi poslije.

Evo nekoliko karakterističnih primjera takvih postupaka.

a) u noveli *Junačka Slavonka* Ferde Filipovića:

*Bog te pratio angeoska krasotice i čuvao te napried od Huseinovih dvorah! O da znadeš što ćete današnji pohod stati ... oh! da znadeš ... Nu budućnost svevišnji je sebi pridržao ... Bože! Bože! ... ali su tvoji putevi nedokučivi ... čuvaj moje zlato ...*¹⁴

b) u noveli *Hajduk Gojko* Mirka Bogovića:

Ali s onim strašnim događajem, koji je veselu svatbu Gojkovu i liepe Mare tako iznenada prekinuo, još ne bi dosta, jer posljedice, što su odtuda

*proiztekle, bile su u svakom obziru još strašnije i žalostnije, nego li se to na prvi mah i pomisliti moglo. — Što je tada nesretni onaj pandur, koji je navalio na Gojka, odmah na mjestu umro, dok je teško ranjen lugar nekim čudom ostao živ, premda je dulje vremena bolovao — to bi se sve još nekako pregorjeti dalo, da nije kruta nesreća, nezadovoljna prvimi žrtvami, posegnula dalje, da sreću još nekih nedužnih ljudi proguta.*¹⁵

c) u noveli *Maca* Vjenceslava Novaka:

*Strpi se, Maco! Milostivi će Bog naplatiti već na ovom svijetu dobro srce i dobru dušu!*¹⁶

Oblik direktnog upletanja jest i završetak novele s poantom, meditativnim sažetkom ili poukom.

Npr. u noveli *Bošnjaci* Ferde Filipovića:

*Nu svaki pravi Bošnjak voli u hajduke pobjeći, nego se dati tlačiti od odpadnika častnoga krsta i svog iznevjerenog roda, te ih gorje mrze nego prave Turke. U hajdukovanju smatraju svoj spas, a on će jim ga doista i donieti.*¹⁷

4) IDEOLOŠKA PODLOGA HAJDUČKO–TURSKE NOVELISTIKE

Na ovoj razini nije teško otkriti nekoliko karakterističnih ideologema koji određuju osnovni značenjski sklop djela. Kako se, međutim, konstituira ideologija u promatranim tekstovima? Može se reći da se autorska svijest bez iznimke identificira s tim ideologemima, štoviše ona često idejne elemente izriče i eksplicitno u didaktičkim pasażima koji razbijaju narativni slijed. Osim toga, i neki likovi — možemo ih slobodno nazvati transpsihološkim karakterima — obnašaju u djelu funkciju glasnogovornika autorove ideologije.

Hajdučko–tursku novelistiku karakterizira binarna ideološka shema.

a) Za dio te produkcije može se reći bez oklijevanja da je izrazito antiturski nastrojen. Tim djelima vlada povremeno prava turkofobija. Linija razgraničenja jasno je povučena: Turčin je zao i moralno iskvaren, kršćanin je dobar i pošten. Autorska svijest izrazito je i nametljivo angažirana, dakako, uvijek je na strani kršćanstva i obrane nacije. U gomilanju kontrasta između »golubinke čudi« našeg naroda i krvoločnih Turaka i još gorih poturica pisci gube mjeru. Fabularni

maniheizam poprima povremeno upravo groteskne oblike. Evo, na primjer, jednog autorskog komentara iz novele *Turci u Slavoniji* Mijata Stojanovića:

Narod slavonski golubjega srдца izkušān je za ono kobno i užasno vrijeme kao žeženo zlato u vatri najžešćih nevoljah: prag i ognjište domaće ote nevjernik, krov kućni nad glavom sapali krvolok, ložnicu sveta braka oskvrni divjak, nevinost strada, slaba starost i nejačko djetinjstvo poginuše poklani ljutim turskim jataganom, mladež dospje u lance robstva, odvede se iz mile domovine, iztrgnuta iz majčinog mekog krila u daleke svieta nepoznatog strane, i momci postadoše janjičari, a djevojke odaliske razturane po turskih haremih; muževi pogiboše od ljuta mača, ili poskapaše nataknuti živi na kolje, a žene oskvrnute umirahu od ljutih mukah kad su im odsiecali Turci sise, ili palili kose na glavi, ili rezali ruke ili noge. Zvieri u slavonskih prastarih lugovih nadjoše se u čudu, kad počeše nalaziti u svakoj šikari, u svakoj kršnoj medji trupine ubijenih ljudih. Mrki vuk ostavi guste šume i ode u pusta sela, da dieli plien runih stadah, rogatih govedah i tustih svinjah sa Turci; lukava lija podje tragom svog ujka kurjaka, da vidi kako Turci gazdare po kokošincih domaće živadi, i povede za sobom kunu i tvora, lasu i vižlu. Orao sivi sa kobcem, jastrebom, piuljačom i vranim gavranom skloktaše se i sleptaše oko mrtvih tjelesah sa vranami i svrakami, i tako se ove grabežljive ptice častjahu ljudskim mesom i grabežom, ugojiše se i osililiše medju ostalimi pticama, kao što su se osilili bili Turci nad slavonskim narodom.¹⁸

Rikard Flieder Jorgovanić ovako je u feljtonu *Zmaj od Bosne* («Obzor», 1880) opisao tu ideološku shematiku:

U ono su vrijeme naši novelisti pisali, da tako kažemo, krvlju o krvi, a ipak bijahu toli dobroušna, nevina srdašca, idealiste koji su vjerovali u vječitu pravdu. U njihovim pripovijetkama, koje bi se počinjale stradanjem kršćanskoga junaka, nastradao bi napokon uvijek Turčin — jer je tako iziskivala pravda. Kršćanin bijaše uvijek pošten, Turčin uvijek zao, kršćanin junak, Turčin silnik, ali kukavica. Kršćanka, oteta po Turčinu, vratila bi se koncem konca k svomu dragomu nevina i netaknuta, jer bi u odlučni čas ruka providnosti suzdržala Turčina, da ju ne oskrvne poganim činom.

Naši tadanji noveliste uvjeravali su nas neumorno, kako je Turčin vuk, a hrišćanin janje; a kad bi se radilo o tom, tko će koga da proždre — proždiralo je uvijek janje vuka.

b) Ako za jedan dio hajdučko–turske novelistike vrijedi izrazita turkofobija, u drugom, znatno manjem dijelu produkcije diskretno se naznačuje ideja pomirbe i tolerancije. Ovakav ideološki kod nalazimo već u Kukuljevićevoj noveli *Braća*, zatim stidljivo i u *Prstenu* Ferde Filipovića, a dosljedno je razvijen u, recimo, Botićevoj noveli *Dilber–Hasan*. Njegova je krajnja konzekvenca teza da su Hrvati i muslimani jedan narod razdvojen na dvije vjere. Nju će zastupati J. E. Tomić u svojim romanima *Zmaj od Bosne* ili *Emin–agina ljuba*. Ona se javlja i kao provodni motiv Novakove novele *Maca*:

Djeco, kamo vodi neznanje! Oj, sretna vi, koja polazite školu i učite, da su to braća po rodu i krvi, da su jedan narod, koji je negda u slobodi svojog bio ujedinjen, složan, i koji je svojim velikim kraljevi bio strah mnogim narodom; vi znate, da su to Hrvati, koje je vrijeme rascijepilo, otuđilo jednoga drugomu, da se na radost neprijatelja među se dave i kolju. E — da bi svi to znali!¹⁹

Stoga je vraćanje vjeri svojih praotaca čest motiv u ovim novelama: lik iznenada »progleda«, shvati svoju »zabludu« i iskreno se pokaje i tim činom doživljava svojevrсну katarzu. Evo tog čina u Novakovoj noveli *Maca*:

Stoj! rekoh si! Počinio si zla, kolik đavo, ucivilo sirota, koliko ti kosa na glavi. Otmi se iz pandža đavla, što ti je o srce okrvario oštre pandže! Kaj se, odužuj se! I ti si Hrvat Bosanac, nisi Ture, pa te Bog kaznio sa slabe ti vjere. Kaj se! — Razmišljah. — Suza okajalica orosi mi oko. Skupih tad dušu i srce i izlijem na usta sve misli, sve želje: »Bože otaca mojih, smiluj se meni!« I u taj čas nesta boli u mojoj duši, ko što nestaje crna mraka, kad zarudi sunce. Tad pođoh putem za vama i bludah po šumi. Nađoh vas. — Braćo! Evo me skrušena, okajana. Doletih k vam, da upitam, praštaju li mi vaša srca. Prostite mi, dajte mi slugu božju, da me pomiri jedinom i pravim Bogom, za kojim mi čezne duša, kao čedo za svojom majkom. A tada, kad se pomirim zemljom i nebom, ubijte me i recite još s jednom: »Bog mu prostio!« — I kleče aga. Ranjeno lice zakri crnima rukama, a krvlju i ugljenom omrljane suze pištahu kroz garave mu prste.²⁰

c) Treći karakteristični ideologem ove produkcije jest afirmativan stav prema hajducima, odobravanje njihovih činā i, u krajnjoj liniji, prihvaćanje umjesto kršćanskog milosrđa starozavjetnog principa »oko za oko, zub za zub«. Novele, štoviše, glorificiraju hajduke kao spontan izraz pravednog narodnog gnjeva. Kad oni počine zločin, on je opravdan već i stoga što je urađen u ime »krsta časnog i slobode zlatne«.

Analizirano nam dopušta razvijanje sljedećih zaključaka:

1) hajdučko–turska novelistika tvori poseban prozni model s relativno čvrstim normama, ideologemima i poetološkim formulama;

2) hajdučko–turska novelistika prvi je prozni model novije hrvatske književnosti;

3) model je pokazao zavidnu vitalnost i rezistenciju i dugo se održao na hrvatskoj književnoj sceni;

4) model se temelji na strukturnim elementima i shemama za koje danas — dakle retrospektivno — držimo da pripadaju uglavnom području trivijalne književnosti.

BILJEŠKE

¹ August Šenoa, »Naša književnost«. U knjizi: *Hrvatska književna kritika*. Svezak I. Zagreb, 1950, str. 149.

² *Rad JAZU*, knjiga 290, Zagreb, 1952, str. 5–64.

³ Usp. Vladimir Propp, *Morfologija bajke*, Beograd, 1982, str. 14.

⁴ Luka Botić, *Dilber Hasan*. U knjizi: *Djela*, Split, 1990, str. 127.

⁵ Mijat Stojanović, »Vitez Senčević«. *Neven* I/1852, br. 6, str. 82.

⁶ Ilija Okrugić Sriemac, »Vezirac i Tekije«, *Neven* VII/1858, br. 14, str. 212.

⁷ Usp. Northrop Frye, *Anatomija kritike*, Pr. G. Gračan, Zagreb, 1979, str. 46.

⁸ Mijat Stojanović, »Krunoslava«. *Neven* IV/1855, br. 34, str. 528.

⁹ *Luna* je izlazila u Zagrebu od 1826. do 1858. godine.

¹⁰ Posredno svjedočanstvo o neobičnoj popularnosti *Rinalda Rinaldinija* i sličnih trivijalnih romana u nas možemo naći na stranicama Krležina romana *Tri kavalira gospođice Melanije*.

- ¹¹ Usp. A. Barac, op. cit., str. 17.
- ¹² Usp. L. Š., »O pripovjedci«. *Naše gore list* III/1863, br. 31, str. 246.
- ¹³ Ivan Filipović, »Nahod«. *Neven* I/1852, br. 3, str. 40–41.
- ¹⁴ Ferdo Filipović, »Junačka Slavonka«. *Naše gore list* I/1861, br. 16, str. 126–127.
- ¹⁵ Mirko Bogović, »Hajduk Gojko«. *Pjesnička djela, svezak drugi (Pripoviesti)*, Zagreb, 1894, str. 21.
- ¹⁶ Vjenceslav Novak, »Maca«. *Djela Vjenceslava Novaka, svezak dvanaesti (Za narod i omladinu)*, Zagreb, 1933, str. 112.
- ¹⁷ Ferdo Filipović, »Bošnjaci«. *Neven* VII/1858, br. 13, str. 202.
- ¹⁸ Mijat Stojanović, »Turci u Slavonii. Historičko–narodna pripovjēdka«. *Neven* III/1854, br. 7, str. 104–105.
- ¹⁹ Vjenceslav Novak, »Maca«. *Djela Vjenceslava Novaka, svezak dvanaesti (Za narod i omladinu)*, Zagreb, 1933, str. 112.
- ²⁰ »Maca«, *ibid.*, str. 117.